

AZ IHLETETT KÖLTŐ.

Berzsenyi Dániel kezdettől fogva (valóban a magyar filológia igazi kezdetétől, Kölcseytől fogva) úgy vonzza magához az irodalomtörténeti vizsgálódást, mint az óceán az átrepülőket. Mindenkint mást, mint a filológust, elrettentene éppen ez a nagy keresettség: minek azzal foglalkozni, akivel már úgyis annyian foglalkoztak, az eredetiségnek itt már semmi tere sincs. De a filológust annyira foglalkoztatja a költő eredetisége, hogy nem ér rá a maga eredetiségével törődni — abban, hogy egy költővel sokan foglalkoznak, éppen a költő művének ma is eleven voltát látja bebizonyítva és ezért vonzódik hozzá. Schiller a németiség klasszikus másod-legnagyobb költője és mégis kevésbé érdekli ma a vizsgálódó tudósokat; míg a Hölderlin-irodalom nagyobb könyvtárat tesz ki. Mert kettejük közül Hölderlin a sokkal elevenebb, amint a német ifjúság számos dokumentációja bizonyítja. Berzsenyi is elevenebb, mint nagy költőink jó része — ezt ugyan nem bizonyítja az ifjúság, mert a mi ifjúságunk, sajnos, ritkán szokott irodalmi véleményeket nyilvánítani és ha nyilvánít, annál rosszabb. De mégis vannak dokumentumok; ilyen pl. Kassák Lajos önéletrajza, *Egy ember élete*, melyben elmondja, hogyan fejlődött költészete Petőfi Sándor, majd még inkább Berzsenyi Dániel verseinek a hatása alatt . . . Az iskolázatlan vas munkást, aki Kassák akkor volt, nem szuggerálták tanult irodalomtörténeti megállapítások, hanem teljesen naivul és elevenen élte át a költészetet, és ha őbenne Berzsenyi ilyen erős rezonanciát tudott kiváltani, az mindennél ékeesebben beszélő dokumentációja eleven voltának.

És elevenek még mindig a Berzsenyi-kutatás problémái, mind a két problémakör. Eleven a régibb, a pozitív filológiai probléma, ami pedig Kölcsey és Erdélyi János szép napjai óta filológiai dolgozatok számtalanján keresztül iskolai dolgozatok sablonjává lett: Berzsenyi és Horatius. És eleven az újabb, szellemtörténeti probléma: hogyan helyezük el Berzsenyit a korában? Ezt a problémát Horváth János vetette fel a Berzsenyi-kutatásban igazán új fejezetet nyitó tanulmányával (Kisfaludy-társaság évlapjai, 1923—24), melyben az addig klasszikusnak mondott Berzsenyit a *romantikához* kapcsolta. Azóta Halász Gábor kimutatta Berzsenyinek a felvilágosodással való összefüggését (Symposion, Pécs, 1926), legújabbban pedig Fábrián István Berzsenyinek a kor nemesi konzervativizmusával való mély rokonságát (Napkelet, 1928). A kapcsolatok azonban még egyáltalán nincsenek kimerítve és a probléma az előbbinél is sokkal elevenebb.

I.

Berzsenyi és a preromantika.

Számunkra a két probléma tulajdonképpen egyet jelent. Nem hisszük, hogy Berzsenyiben egymás mellett egymástól teljesen független lelki és művészi rétegek feküdtek; nem hihetjük, hogy volt egy Berzsenyi, aki Horatius tanítványa volt, és egy másik Berzsenyi,

aki felvilágosodott eszméket hirdetett romantikus kedélyének borongásaiban. Inkább azt gondoljuk, hogy Horatiushoz való viszonyában, tehát költészetének filológiailag leginkább megközelíthető mozzanataiban már meg kell; hogy legyen Berzsenyi minden komplikált szellemtörténeti kapcsolata is. Azt hisszük, hogy a klasszikus Berzsenyi klasszicizmusában találhatjuk meg legtisztábban a romantikus Berzsenyi romantizmusát; Berzsenyi tanítványi attitűdjében találjuk meg a mester-Berzsenyi szellemének a kulcsát.

Azok, akik Horatius és Berzsenyi viszonyát vizsgálták, a ketjük közt fennálló belső, pszichológiai relációt többnyire elég egyszerűen fogták fel: Berzsenyi egy szép napon elővette Horatius műveit — hogy elővette, ebben valóban nincs semmi csodálatos, hiszen a régi magyar századoknak Horatius volt apáról-fiúra szálló, hagyományos és nemesen konzervatív költői tápláléka. Miután pedig Horatius versei igen tetszettek neki, tulajdon verseit is a Horatiusban szemlélt tökéletességhez igazította. Ebben az irányválasztásban támogatta őt a régebbi deákos költőknek, főképen Virág Benedeknek a példája. Konklúzió: minthogy klasszikus latin költőket utánoztak, nyilván klasszikus magyar költők voltak.

Ezt a gondolkodást megindokolja a XIX. század túlságos bizalma az ihletben. Mert szinte azt mondják: ami Virág, ami Berzsenyi tétovázó kezét könyvespolcukon épen a Horatius kötetére vezette, *ihlet* volt, kiszámíthatatlan. Nem veszik tekintetbe először is azt, hogy ha Horatiusnak valóban olyan vitalitása lett volna magyar földön, hogy közvetlenül inspirálhatott volna poétákat a XVIII. század végén, akkor miért nem mutatkozott meg a hatása már előbb is, hiszen Horatiust magyar urak és magyar papok egyforma szeretettel olvasták már a XVI. század óta; miért kellett eddig és épen eddig várni a magyar Horatiusokra?

Vagy meggondolandó: a francia klasszikus kultúra minden tudott és ösztönös igyekezetével rajta volt, hogy a klasszicizmus lényegjegyeit, az *Ars Poeticában* elméletileg hirdetett és Horatius költészetében gyakorlatilag megvalósított pusztulátumokat — az észszerűség, a világosság, a zárt, magában nyugvó tökéletesség elveit — megvalósítsa; és mégsem jutott eszébe, hogy Horatius verselését, nyelvi formuláit, képalkotó módját utánozza. Csak a kezdet kezdetén, a XVI. században akadt néhány merész avant-garde költő, — Baif és társai — aki megpróbálkozott vele, de ezt az archaizálást, mint túlzó modernkedést leintette az udvar, az igazi klasszikus kultúra termőtalaja és biztos öre, mert ellenkezőnek találta a francia nyelv szellemével. Az ilyen stílusutánzás, ami stílusjátékához, a pastichehoz, nagyon közeláll, ellenkezik a klasszicizmus lényegével. Goethének, mikor Olaszországból hazajövet klasszikussá csontosodott, első dolga volt szakítani a klopstocki antikos verssel és nyelvi formával. Klasszicizmusa épen reakció volt minden „deákos” elem ellen, ami előtte elborította a német költészetet. Klasszicizmus zárt, önmagában nyugvó tökéletességet követel és kiküszöböli az idegent, még ha antik is.

Deákosaink nagy és meglepetésszerű tettét: hogy magyarra ültették át Horatius versmértékét és Horatius költői sémáit, nem Horatius közvetlen, tizennyolc évszázadot átélő vitalitása váltotta ki (ilyen keresztül-élés nincs is a szellemtörténetben), sem pedig a francia, angol, német, tehát az európai klasszicizmus szelleme. Ez az utóbbi időkben is valószínűtlen volna. A francia klasszicizmus már haldoklott ekkor, a német még nem született meg Baróti Szabóék idejében, az angol pedig nem ismerték.

A francia klasszikusokra, mint Horatius közvetítőire annyiban lehetne gondolni, mert ismert dolog, hogy a modern irodalmakban épen ők voltak Horatius legnagyobb tisztelői: Boileau, a klasszicizmus törvénytudója, az ő hatása alatt konstruálta szatiráit és költői elméleteit, a klasszicizmus valamennyi lírikusa Horatiuson nevelkedett. De ők más Horatiust szerettek, mint a deákosok: a szellemes, gúnyos Horatiust, Maecenas barátját, az udvari embert, a *Szatirák* és a *Levelek* Horatiusát, a kecses és gonoszkodó szerelmek rokoko-szerű ösét; alexandrinjaik eléggé visszaadták a horatiusi *Levelek* hexameterjeinek elfogulatlan, erőltetés nélküli harmóniáját. Ez a Horatius bizonyos fokig nálunk is élt, Bessenyeinek és társainak Zrinyi-soros levélköltészetében — de épen ezek azok a horatiusi vonások, melyek komoly, pathetikus és nehéz-versű deákosainktól a leginkább távolálltak.

A XVIII. század közepén nagy szellemi pálfordulás állt be, a klasszikus ideálok általános revíziója, az értékek átértékelése. De Horatius nagy költő maradt akkor is, mikor a paloták udvariasan átengedték helyüket a kunyhóknak a versekben és a fejedelmek diadaloszlopai sietve vonultak vissza a sírkeresztek parvenü hada elől. A klasszicizmusból kinőtt, de a klasszicizmus ellen lázadó irányt mi francia minták után *preromantikának* nevezzük: hogy hozzákapcsoljuk a romantikához, amelynek őse, és viszont mégis elkülönítsük tőle, egyrészt, mert nem azonos vele, másrészt mert a romantika így magában, jelző nélkül, előszócska nélkül, oly rendkívül komplikált fogalom, hogy már csaknem semmitmondó. A preromantika nagy átmenet XVIII. és XIX. század között: Rousseau, Young, Ossian, Herder, Klopstock, a német *Sturm und Drang* időpontja; a XVIII. század harmadik negyede. Zavart és zavaró kor: klasszikus formákban romantikus eszmék (Young), romantikus formákban klasszikus eszmék (Ossian), hatalmas új gondolatkomplexumok törnek lesből és gyötörve az európai tudatra, évszázadokon át elnyomott érzelmek dinamikus páthosszal robbannak ki; „Kraftgeniek“ káromkodásában, széplelkek záporos könnyeiben, misztikus látomásaiban, hipnotizőrök csodatetteiben, szalónfilozófusok végtelen vitáiban és a közeledő forradalom földalatti dübörgésében vajudik a XIX. század, a romantika százada.

Ennek a kornak is megvan a maga külön, mondhatni preromantikus Horatiusa, amint hogy megvan a külön Homerosa és külön Shakespeareja. Nézetünk szerint ez a preromantikus Horatius volt Berzsenyi mintaképe: Berzsenyi Horatius-átéléséhez preromantikus közvetítéssel jutott el és Horatius-

ból az férközött a lelkéhez, amit a preromantikus ember olvasott ki Horatiusból. Ezt az állításunkat filológiai tények bizonyítják.

*

Berzsenyi ifjúkoráról, arról a periodusáról, amikor még kizárólag rímes verseket írt, igen keveset tudunk. Egyetlen egy irodalmi adat áll a rendelkezésünkre, de ebből az adatból mindent le tudunk vezetni: tudjuk (már Kőlcsey is megjegyezte), hogy Berzsenyi első ránkmaradt verseit Matthissonnak, az ő korában ünnepezt és ma talán méltatlanul elfelejtett német költőnek a hatása alatt írta. Szakmunkák tömege foglalkozik Matthissonnak Berzsenyire való hatásával, épúgy mint Horatiusnak Berzsenyire való hatásával. De még senki sem hívta fel a figyelmet arra, hogy a kettő mennyire összefügg, hogy ugyanakkor, amikor a két hatás forma szempontjából egészen különböző, tartalmi (nem tárgyi) szempontból ugyanazt jelenti. Senki sem mutatott rá a magyar filológiában, hogy pl. maga Matthisson is mennyire Horatius hatása alatt áll. Horatius dicsőítésére ő írta a legmelegebb sorokat a német lírában:

Sieh! Wir Fremdlinge weih'n auf Tiburs Hügel
Dir, venusischer Schwan, der keuschen Daphne
Dunkelglänzendes Haar, und sprengen opfernd
Milden Albaner.

Schauernd flüstern die Wipfel und melodisch
Hallt's, wie Silbergetön: die Jahr'entstürmen!
Morgen Schatten und Asche; kränzt mit Myrten
Heute den Becher!

(Tibur, 1803 : 55.)

Még számos helyet idézhetnénk, ahol Matthisson a legnagyobb tisztelettel említi Flaccus nevét. Horatius-reminiszcenciáit nem elemezhetjük itten, a mi szempontunkból azok a részek a fontosak, ahol Horatiust névszerint említi.

Matthisson formai szempontból alig hatott Berzsenyire; ő a Klopstock által megreformált, tömör és merész német költői nyelvet játékos könnyedséggel, máma is megcsodálható gráciával kezelte; ő az a bizonyos rokokó-lehelletszerű, étherikus költő, aki Kőlcsey szeretett volna lenni, tehát egészen más, mint Berzsenyi. Berzsenyi két dolgot tanult tőle: a preromantika motívumkincsét és azt a szokást, hogy verseit tulajdonnevekkel tömködjék meg.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

Szerb Antal.